

Princesse der rederijkers is een waardevolle bijdrage aan het Bijns-onderzoek. Keßler heeft een goede greep op haar materiaal, beschikt niet alleen over een ruime filologische kennis, maar levert ook zelfstandige codicologische analyses van de handschriften en drukken, en biedt nieuwe inzichten in de samenstelling van Bijns' oeuvre en haar geestelijk en literair netwerk. Bovendien wijst ze op lacunes in het onderzoek zoals het feit dat de receptie van de Latijnse vertaling van Bijns' refreinen nog steeds nauwelijks onderzocht is. Ik hoop van harte dat iemand de uitdaging zal aangaan om Keßlers methode toe te passen op gedichten van andere rederijkers.

Een blik op de indrukwekkende bibliografie roept bij mij de vraag op of er de laatste jaren, op Keßlers eigen artikelen na, geen belangrijke studies meer verschenen zijn. Het was bovendien wenselijk geweest de hyperlinks te updaten (sommige links zijn opgenomen in een versie van 2007) en een register met verwijzingen naar de behandelde refreinen van Bijns had mij ook handig geleken. Deze kleine punten van kritiek nemen echter niet weg dat Keßler erin geslaagd is de contemporaine denkwijze met beknopte schetsen van de historische en theologische ontwikkelingen over te brengen op de geïnteresseerde lezer, die geen specialist in rederijkersliteratuur hoeft te zijn om dit boek te lezen. Ik kan *Princesse der rederijkers* dan ook aanbevelen aan iedereen die geïnteresseerd is in het literaire oeuvre van Anna Bijns, de argumentatiestructuren van rederijkersrefreinen en aan iedereen die inzicht wil krijgen in de literaire middelen waarmee de geloofsstrijd in de Lage Landen uitgevochten werd.

Over de auteur

Ulrike Wuttke promoveerde op het proefschrift '*Dit es dinde van goede ende quade: Eschatologie bei den Brabanter Autoren Jan van Boendale, Lodewijk van Velthem und Jan van Leeuwen (14. Jahrhundert)*' (UGent 2012). Haar huidige onderzoek gaat over eschatologische profetieën en behelst ook een digitaal editieproject rond de Duitse overlevering van Lodewijk van Velthem. ulrike.wuttke@gmx.net

Behschnitt, Wolfgang, Sarah de Mul en Liesbeth Minnaard (red.), *Literature, language, and multiculturalism in Scandinavia and the Low Counties*. Amsterdam/New York, Rodopi, 2013. ISBN 978 9042 037 335. € 75,00.

Migratie en haar culturele gevolgen

Een transnationale benadering van literatuur, taal en multiculturaliteit

Els Biesemans

De multiculturele samenleving, hoe ingeburgerd die na meer dan vijftig jaar migratie ook is, blijft de aanleiding vormen voor sociale controverse en voor debatten waarin taal en nationale en culturele identiteit de centrale topics zijn. Ook in een verder globaliserende wereld neemt het lokale een belangrijke plaats in als referentiepunt. Hoewel de Scandinavische landen twintig jaar geleden nog het toonbeeld waren van tolerantie en openheid, zijn er gedurende de laatste jaren toch ook hier grondige bezwaren ontstaan tegen teveel culturele diversiteit. De vraag rijst in welke mate nationale waarden moeten worden herzien wanneer de samenstelling en dus de culturele oriëntatie van de bevolking wijzigt. Wolfgang Behschnitt, Sarah de Mul en Liesbeth Minnaard vinden deze tendensen en discussiepunten terug in de Zweedse, Deense en Nederlandstalige literatuur. *Literature, language, and multiculturalism in Scandinavia and the Low Countries* schetst (de theoretische en methodologische achtergrond van) het discours over multiculturaliteit en taal in de betrokken taalgebieden en introduceert een aantal relevante concepten voor de analyse van de multiculturele en multilinguale literatuur zelf. Noch de Scandinavische talen, noch het Nederlands zijn wereldtalen, en de in deze talen geschreven literatuur is nooit toonaangevend geweest in de literaire geschiedenis. Zowel de Scandinavische landen als Nederland en België zijn bovendien landen met een relatief klein aantal inwoners, een vergelijkbare economische situatie en een lange stabiele geschiedenis als democratie, wat de vraag oproept in hoeverre (de geschiedenis van) het multiculturaliteitsdebat in deze zeer gelijkende landen van elkaar verschilt.

Het eerste, theoretische deel van de bundel opent met de verantwoording van de keuze om de natiestaat als referentiekader voor de studies te hanteren, hoewel 'multiculturele' literatuur in de regel gedefinieerd wordt als literatuur 'geschreven, gelezen en bediscussieerd in een context van migratie, multiculturaliteit en multilingualiteit'. Er worden kanttekeningen geplaatst bij 'multiculturele' literatuur als paraplubegrip voor een aantal uiteenlopende literaire fenomenen, wat resulteert in een vijfledig gemeenschappelijk vertrekpunt voor alle bijdragen. Van groot belang hierbij is dat de focus niet ligt op afzonderlijke auteurs en werken, maar op het literaire discours, de netwerken. Niet de 'nationaliteit' van literatuur en haar auteurs staat centraal, maar de perceptie ervan. Verder worden in dit theoretische gedeelte de begrippen diglossie, bi- en multilingualiteit toegelicht en meteen met concrete voorbeelden verhelderd. Het is eigen aan het academische karakter van de bundel dat beide theoretische bijdragen een waterdicht systeem zijn van vaststellingen en nuances, die resulteren in een model dat alle relevante kanttekeningen incorporeert. Beide bijdragen vormen een voorlopig en veranderlijk 'model' en geen strikt 'theoretisch kader', wat de vergelijkbaarheid, duidelijkheid en besluitvorming in de afzonderlijke bijdragen evenwel niet in de weg staat.

Het tweede gedeelte van de bundel biedt niet alleen inzicht in het discours omtrent multiculturaliteit in de literatuur van de betrokken landen, maar verbindt dit ook met de migratiegeschiedenis en de algemene perceptie van het respectieve migratiebeleid. De immigratie in Zweden begon na de Tweede Wereldoorlog met het geven van asiel aan vluchtelingen uit de Scandinavische buurlanden, breidde zich vervolgens uit met arbeidsmigranten uit Finland en Oost-Europa, om na de jaren zeventig voornamelijk te bestaan uit asielzoekers uit Latijns-Amerika en het Midden-Oosten. Ondanks een migratiegeschiedenis van vijftig jaar ontstond het beeld van 'de geïmmigreerde auteur' toch pas aan het einde van de twintigste eeuw. De ideologische evolutie die resulteerde in het nationale zelfbeeld van Zweden als multiculturele en multilinguale samenleving voltrok zich eveneens in deze periode. De bijdrage over Denemarken legt een vergelijkbaar patroon bloot. Hier werd 'multiculturele literatuur' een wezenlijk begrip op het ogenblik dat er inspanningen werden geleverd om de Deense cultuur zelf te omschrijven. Ook hier betekent dit niet dat er vóór de samenstelling van de Deense Cultuurcanon in 2006 geen immigranten waren die literaire teksten schreven, maar dat hun aanwezigheid in en verschil met de Deense cultuur pas omstreeks deze periode duidelijk werd omljnd. Midden jaren negentig van de vorige eeuw werden allochtone schrijvers in Denemarken zelfs nog expliciet aangemoedigd om zich duidelijker te profileren in het literaire veld. Aan de hand van (veelzeggende titels van) artikels die gedurende de laatste tien jaar over het thema verschenen, illustreert de bijdrage over Nederland de evolutie van de perceptie van migrantenliteratuur als een nieuw fenomeen in de jaren 1990 tot een logisch en harmonisch onderdeel van de literaire productie omstreeks 2010. Net als in Zweden en – in mindere mate – Denemarken reageren de Nederlandse allochtone auteurs de afgelopen jaren negatief op het gebruik van het begrip 'allochtoon', dat de aandacht zou afleiden van de eigenlijke kwaliteiten van hun literatuur. Deze laatste stap van de evolutie blijkt zich in Vlaanderen (nog) niet te voltrekken. De bijdrage over Vlaanderen zet stapsgewijs uiteen dat de fase van het bevorderen van de 'allochtone' literatuur hier niet alleen een exponent was van de poging om de eigen Vlaamse literatuur te definiëren, maar voornamelijk om haar onderscheid van en bestaansrecht naast de Nederlandse te legitimeren. Een gevolg hiervan is dat schrijvers met een andere afkomst nadrukkelijk als 'Vlaamse' allochtonen worden gepercipieerd, die dus actief bijdragen aan de creatie van een eigen Vlaamse canon met echte Vlaamse multiculturele literatuur.

De uitgewerkte casestudies in het derde gedeelte van de bundel bouwen verder op alle per taalgebied gevonden patronen en bespreken in detail het taalgebruik, de mix van multiculturele elementen en metaforen in het werk van de tot de respectieve taalgebieden behorende 'multiculturele' auteurs. Hoewel de multiculturele literatuur natuurlijk het centrale uitgangspunt blijft, overstijgen de bijdragen

met hun referenties aan het discours en de socioculturele context de gangbare literatuurstudies.

Het samenvattende hoofdstuk is kort, want door de opbouw van de bundel kunnen de vergelijkende conclusies immers tijdens het lezen al worden getrokken. De redacteurs constateren dat het onmogelijk is om een sluitende, alomvattende slotsom te maken van de multiculturele literatuur, een verschijnsel dat al even complex, intern contradictorisch, ambivalent en dissonant is als het discours erover, en al helemaal wanneer er verschillende taalgebieden met elkaar worden vergeleken. Door de specifieke juxtapositie van onderzoeksresultaten in de bijdragen wordt wel duidelijk dat de evolutie van het discours over multiculturaliteit grote gelijkenissen vertoont in elk van de onderzochte taalgebieden. Ook de geleidelijke overgang van een fixatie bij de receptie op de achtergrond van de auteurs naar aandacht voor de eigenlijke esthetische kwaliteiten van hun werk is voor alle taalgebieden gelijk, al is momenteel nog niet zeker of deze recente gelijkwaardige behandeling in voornamelijk Zweden en Nederland ook het einde van de notie 'migratieliteratuur' zal betekenen. In elk geval is het duidelijk dat de vraag wie of wat deel kan uitmaken van de nationale literaire canon nauw verbonden is met het socioculturele debat over wie aanspraak kan maken op de nationale identiteit.

Tot slot moet gezegd dat de transnationale benadering in de bundel door de aard van het onderwerp op elk vlak een meerwaarde betekent. De perspectieven van de verschillende deskundigen die zelf tot de betrokken taalgebieden behoren, vormen samen een logisch opgebouwde introductie tot zowel (de geschiedenis van) het discours over multiculturele literatuur als de multiculturele literatuur zelf. Ondanks de verschillende invullingen van 'eigen' en 'vreemd' in de bijdragen, blijft de gemeenschappelijke noemer duidelijk. Wat de Scandinavische component betreft, wordt de multiculturele literatuur in Zweden en Denemarken als casestudy op de voorgrond gebracht en geanalyseerd. De situatie in Noorwegen en Finland, laat staan in de kleinere taalgebieden en literaturen van IJsland en de Faeröer, blijft onbesproken. Toch kan verwacht worden dat Noorwegen en Finland vergelijkbare patronen vertonen, en dat de nood aan definiëring van de eigen literatuur met behulp van en in contrast met de 'multiculturele literatuur' in de nog kleinere taalgebieden van IJsland en de Faeröer zelfs groter is dan in Vlaanderen. Deze bundel geeft met andere woorden de aanzet tot en is een uitgelezen model voor verder comparatief onderzoek. Door de aandacht die uitgaat naar de multiculturele literatuur in Vlaanderen en de verhouding tot de legitimatie van een eigen Vlaamse literaire identiteit, prikkelen de bijdragen bovendien de nieuwsgierigheid naar hoe het met de Franstalige Belgische multiculturele literatuur is gesteld.

Over de auteur

Els Biesemans studeerde Nederlands en Zweeds. Ze verdedigde in 2013 haar doctoraat in de letterkunde aan de Universiteit van Gent. Haar onderzoek legde bloot welke ideologieën in welke mate inwerkten op of de drijfveren vormden van de vertalers en vertaalsters van Scandinavische literatuur naar het Nederlands tussen 1860 en 1940. Momenteel is zij zelf werkzaam als vertaalster, maar ook als stadsgids, fotografe en ontwerpster. joksie@gmail.com

Liebrechts, Peter, Olf Praamstra en Wium van Zyl (red.), *Zo ver & zo dichtbij. Literaire betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika*. Amsterdam, Suid-Afrikaanse Instituut, 2013. ISBN 978 9074 112 000. € 24,50.

Zo ver, maar ook dichtbij?

Ewa Dynarowicz

Zo ver & zo dichtbij. Literaire betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika is bedoeld als *Festschrift* ter ere van Eep Francken, die op 6 september 2013 afscheid nam van de Universiteit Leiden. Eep Francken was jarenlang verbonden aan de Leidse opleiding Nederlandse Taal en Cultuur en was een van de weinigen in Nederland die in zijn onderwijs en onderzoek aandacht besteedde aan de Afrikaanse Letterkunde. Naast twintig opstellen over Nederlandse en Zuid-Afrikaanse literatuur bevat het boek ook drie literaire bijdragen van de Afrikaanse auteurs Etienne van Heerden, Marlene van Niekerk en Joan Hambidge.

De bundel bevat interessante opstellen over zeer uiteenlopende thema's en biedt daardoor een overzicht van de onderzoeksthematiek op het gebied van Zuid-Afrikaanse literatuur. Toch is de opzet niet helemaal duidelijk. De redacteurs plaatsen het boek in hun 'Woord vooraf' op één rij met twee recente bundels over Nederlands-Vlaams-Zuid-Afrikaanse literaire betrekkingen, samengesteld door Yves T'Sjoen en Ronel Foster: *Over grenzen. Een vergelijkende studie van Nederlandse, Vlaamse en Afrikaanse poëzie* (2009) en *Toenadering. Literair grensverkeer tussen Afrikaans en Nederlands* (2012). Net als in deze twee boeken zou de onderhavige bundel gewijd zijn aan de studie van interculturele relaties, wederzijdse invloeden en receptie van de literatuur. Naast deze onderzoeksperspectieven moest ook de persoon van Eep Francken in het *Festschrift* als leidmotief dienen. De teksten zijn uiteraard allemaal aan hem opgedragen, maar verder merkt men niet zo veel van het in de ondertitel van de bundel aangekondigde gemeenschappelijke kader, aangezien de bijdragen nauwelijks over de *betrekkingen* tussen het